

Jezikoslovno nazivlje u Frinihovu djelu *Izbor antičkih glagola i imenica*

Petra Matović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
pmatovic@ffzg.hr

Beata Kovačević

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
beabeica94@gmail.com

SAŽETAK: U radu se analizira antičko jezikoslovno nazivlje u Frinihovu djelu *Izbor antičkih glagola i imenica*, antičkom jezičnom savjetniku pisanom u duhu aticizma. Nazivlje je podijeljeno prema razinama jezičnoga opisa (fonološko, morfološko, sintaktičko i semantičko). Unutar svake od četiriju skupina nazivlje se dalje analizira prema učestalosti, jezičnim pojavama koje opisuje i vrstama riječi te se pokušavaju utvrditi izvori iz kojih je nazivlje preuzeto.

Ključne riječi: Frinih; grčka leksikografija; aticizam; antički gramatičari

1. Uvod

Grčki leksikograf Frinih (II. st.) autor je djela *Izbor antičkih glagola i imenica* (u daljnjem tekstu: *Izbor*), koje možemo smatrati jednim od najranijih jezičnih savjetnika.¹ Frinihove se purističke opaske smatraju vrijednom jezikoslovnom građom jer svjedoče o promjenama u grčkome jeziku helenističkoga i rimskoga doba.² Tipični Frinihov savjet glasi: »nemoj se koristiti riječju A, nego B«, pri čemu je riječ A primjer jezične prakse njegovih suvremenika, a B obično nalazimo kod nekoga klasičnog autora. Budući da je *Izbor* samo popis rječničkih natuknica, razmjerno je malo autor-skoga teksta za analizu. Ipak, budući da je antičko grčko gramatičko nazivlje u Frini-

 <https://orcid.org/0000-0003-2502-7704> [Petra Matović]

¹ Imena antičkih pisaca i naslovi djela te godine rođenja i smrti navode se prema *Leksikonu antičkih autora* (Škiljan 1996), osim ako nije drukčije navedeno.

² Browning opaske gramatičara općenito smatra jednim od pet najvažnijih izvora za poznavanje helenističke *koine* (Browning 1983: 22), a posebno se bavi Frinihom, kojega uspoređuje s jezikom Novoga zavjeta (ibid. 47–48). Za njega naziv *grammarians* uključuje i leksikografe (isto tako Lee 2013). Više o mišljenju suvremenih autora o Frinihu u 4.1.

hovo doba već bilo razvijeno, može se govoriti o uporabi znanstvenoga nazivlja u *Izboru*. Valja napomenuti i da se, iako je riječ o razdoblju prije razvoja jezikoslovlja kao znanosti, nazivlje koje su stvorili stari Grci i danas upotrebljava u novogrčkome, a u latinskoj inačici, posredovano djelovanjem Rimljana, ušlo je u gramatičku tradiciju Zapada.

2. Aticizam, antički purizam

Važno je razlikovati dva značenja u kojima se riječ *aticizam* (grč. ἀττικισμός) upotrebljava: jedno pripada retorici, a drugo jezikoslovlju. U retorici aticizam označava stil koji je nastao u II. st. pr. Kr. kao reakcija na azijanizam, govornički stil koji se odlikovao kićenim izražavanjem i obiljem retoričkih ukrasa. Aticisti su stilskim uzorima proglasili autore klasičnoga doba grčke književnosti, koji su bili poznati po jezgrovitome i jednostavnome načinu izražavanja: povjesničara Tukidida, filozofa Platona, govornike Lisiju i Demostena i dr.

Drugo značenje pojma aticizam označava težnju da se oživi govor klasičnoga doba. Klasično doba grčke kulture često je sinonim za tzv. zlatno doba Atene, pa se u skladu s time najprestižnijom jezičnom inačicom smatrala ona koja se tada u Ateni govorila: atički dijalekt. Aticizam je u ovome kontekstu reakcija na jezične promjene, tj. nastanak helenističke *koine*, općega jezika kojim se koristilo na području Aleksandrov države.³ Iako je *koine* nastala na temelju atičkoga dijalekta, postoje značajne razlike u odnosu na njea (*koine* je fonološki bliža novogrčkomu nego klasičnomu grčkomu; morfološki se sustav reorganizira te nestaju dvojina, medij, optativ i dativ, a nepravilne se paradigme ujednačavaju ili nestaju).⁴ Da bi govornici lakše prevladali jaz između govorne *koine* i atičkoga koji se smatrao jezičnim idealom, nastaju brojni priručnici u kojima se objašnjava kako »pravilno« govoriti grčki, po uzoru na kanonske govornike poput već spomenutog Demostena i autore stare komedije poput Aristofana. Jedan je od takvih priručnika i Frinihov *Izbor*, o kojemu je riječ u ovome radu. Aticizam je bio na vrhuncu od kraja I. st. do početka III. st. (Kazazis 2007: 1200), no smatra se da je imao dalekosežne posljedice u razvoju grčkoga jezika i utjecaj na diglosiju u XX. st.

³ Osnovna podjela prema HE »aticizam« i Strobel (2009), o jezičnom aticizmu više donose Browning (1983: 44–50), Andriōtēs (1995: 57–66), Swain (1996. passim), Kazazis (2007), Strobel (2009), Horrocks (2010: 133–141). O povijesnom kontekstu u kojem nastaje *koine* v. Missiou (2007).

⁴ HE »*koine*« i »Grci«. Detaljnije o *koine* Browning (1983: 19–52), Andriōtēs (1995: 33–70), Horrocks (2010: 79–188). Teoretski pristup opisuje Bubenik (2007).

3. Jezikoslovna tradicija stare Grčke

3.1. Razvoj grčkoga jezikoslovlja i jezikoslovnoga nazivlja

Stari Grci bili su »ne samo osnivači principa klasične evropske gramatike nego i zaslužni za tradiciju gramatičkog proučavanja u kasnijim vekovima« (Ivić 2001: 19).⁵ Jezičnim pitanjima u staroj Grčkoj prvi su se bavili filozofi.⁶ Sofist Protagora bavio se kategorijom roda i zavisnim rečenicama, a njegov mladi suvremenik Platon u dijalogu *Kratil* raspravljao je o arbitrarnosti jezičnoga znaka. Platonov učenik Aristotel smatrao je da nema nikakve povezanosti između riječi i pojma koji označava, dok su stoici vjerovali da takva povezanost postoji i da je potpuno prirodna. Stoici su unutar svoje logike razlikovali *προφορικὸς λόγος* 'izraz' i *ἐνδιάθετος λόγος* 'misao' te su dijelili logiku na dvije grane (*τόποι*) – jedna je proučavala *σημαίνοντα* 'ono što označava', a druga *σημαινόμενα* 'ono što je označeno' ili *λεκτά* 'izrecivo' (Kotzia 2007: 1100).⁷

Uz rasprave o značenju, filozofi su dali doprinos razvoju gramatičkoga nazivlja. Platon se koristio nazivima *συλλαβή* 'slog', *στοιχεῖον* 'najmanji element' (ti su elementi mogli biti *φωνήεντα* 'zvučni' i *ἄφωνα* 'bezvučni') te uveo pojmove *ὄνομα* i *ῥῆμα*, koji su označavali imenski i glagolski dio rečenice. Aristotel je tomu dodao kategoriju koju je nazvao *σύνδεσμοι* 'veznici', a koja je uključivala riječi koje služe logičkomu povezivanju: veznike, zamjenice, član i vjerojatno prijedloge. Uveo je i naziv *πτῶσις*, koji je za njega značio bilo kakvo odstupanje od osnovnoga oblika riječi: kod glagolskih oblika odstupanje od prezenta, kod pridjeva komparativ. U *Poetici* nabraja *μέρη τῆς λέξεως* 'dijelove govora', koji će kasnije postati 'vrste riječi'. Međutim, ni Platon ni Aristotel nisu se sustavno bavili gramatičkim nazivljem. Od filozofskih škola ključan doprinos razvoju nazivlja dali su stoici, osobito Hrisip (III. st. pr. Kr.).⁸ Imenice su dijelili na opće i vlastite (*ὄνομα* je njihov naziv za vlastito ime, *προσηγορία* za apelativ). Ta se podjela zadržala, ali ne i nazivi, te je *ὄνομα* postao naziv za imenicu ili imensku riječ. Naziv *πτῶσις* ograničili su na imenice te razlikovali nominativ (*ἡ*

⁵ Grčka gramatičarska tradicija prikazana je prema Robins (1967: 9–40), Ivić (2001: 19–27) i Matthews (2007).

⁶ »Gotovo sve značajnije ličnosti antičke filozofije upuštale su se, bar usputno, u teoretisanje o jeziku« (Ivić 2001: 20).

⁷ Kotzia govori u prvome redu o razvoju grčkoga filozofskoga vokabulara te prikazuje stoike u tome kontekstu (Kotzia 2007). Blank i Atherton navode Fredeovo istraživanje, prema kojemu su stoici smatrali da »dijelovi iskaza« (tj. vrste riječi) pripadaju grani dijalektike koja se bavila »onime što označuje«, a sintaksa grani koja se bavila »onime što je označeno« (Blank i Atherton 2002: 314). Čini se da ono što Kotzia prevodi kao »logika« Blank i Atherton prevode kao »dijalektički dio logike« (ibid. 314). Mi ćemo koristiti izraz »logika«.

⁸ Stoička gramatička teorija i nazivlje opisani su prema Blank i Atherton (2003).

ὀρθή, sc. πῶσις) od kosih padeža.⁹ Naziv ῥήμα ‘glagol’ definirali su kao ono što označava predikat i nema padeže. Unutar glagolskoga sustava proučavali su kategorije vremena, stanja i tranzitivnosti: razlikovali su prijelazne glagole (ὀρθά), neprijelazne (οὐδέτερα), pasivne (ὑπτία) i povratne (ἀντιπεπονθότα). Aristotelovu kategoriju σύνδεσμος razdvojili su na sklonjive i nesklonjive riječi te je naziv σύνδεσμος označavao veznik, a ἄρθρον član. Član je za stoike bio ὀρισμένον ‘određeni’ (što zapravo odgovara kasnijemu nazivu ἀντωνυμία ‘zamjenica’) i ἀόριστον ‘neodređeni’ (kasnije samo ἄρθρον). Naziv μεσότης možda je označavao priloge.

Stoičko su učenje razradili aleksandrijski filolozi. Zahvaljujući njima gramatika se odvojila od filozofije i postala samostalna znanstvena disciplina koja uključuje izradu rječnika i sholija, glosiranje i retoriku. Od aleksandrijskih filologa ističemo Aristarha sa Samotrake (oko 216. – 144. pr. Kr.) i njegova učenika Dionizija Tračanina (oko 170. pr. Kr. – oko 90. pr. Kr.). Potonji je najvjerojatnije napisao *Gramatičko umijeće* (Γραμματικὴ τέχνη), najstariju danas poznatu antičku grčku gramatiku.¹⁰ U nje mu se bavio prvenstveno fonologijom i morfologijom, vrlo malo sintaksom, a u dodatku se osvrnuo na dijakritičke znakove i metriku.¹¹ Može se podijeliti na tri razine proučavanja: slova/glasovi, slogovi i riječi (Bécares Botas u Dionisio Tracio 2002: 19–20). *Gramatičko umijeće* smatra se jednom od najutjecajnijih europskih gramatika i djelom koje je »udarilo temelje klasičnoj gramatičkoj terminologiji.«¹² Međutim, nije sasvim sigurno da joj je autor bio Dionizije te je neki smještaju u III. st. (Matthews 2007: 1193) ili IV. st. (Di Benedetto prema Škiljanu u Dionizije Tračanin 1995: 15). Škiljan smatra da je svakako riječ o koherentnome tekstu i sklon je pripisati ga Dioniziju (Dionizije Tračanin 1995: 17, detaljna argumentacija ibid. 15–18). Bécares Botas ističe da nije toliko važno autorstvo koliko činjenica da tekst *Gramatičkoga umijeća* vjerno prikazuje »duh... i konceptualni i terminološki sustav aleksandrijske filologije« (Dionisio Tracio 2002: 25).

Gramatička rasprava koja nadopunjava *Gramatičko umijeće* bila je *O skladnji dijelova govora* (Περὶ συντάξεως τῶν τοῦ λόγου μερῶν) najvećega grčkog sintaktičara Apolonija Diskola (prva polovica II. st.). On je preuzeo stoički koncept sintakse (Blank i Atherton 2003: 320). Apolonijev sin Herodijan bavio se prozodijom, ali nažalost od njegova opsežnoga opusa sačuvano je samo djelo *O osobenim riječima* i kasniji ekscerpti.¹³

⁹ Drugi gramatičari koriste se i nazivom *εὐθεΐα* (Blank, Atherton 2003: 325–326). Dionizije Tračanin i Apolonije Diskol koriste se obama nazivima za nominativ.

¹⁰ Dionizije Tračanin (1995), Dionisio Tracio (2002).

¹¹ O bavljenju sintaksom v. poglavlje *O vezniku* (Dionizije Tračanin 1995: 188–201) i Škiljanov komentar (ibid. 367–373).

¹² HE, »Dionizije Tračanin«.

¹³ Pripisavao mu se i rječnik *Fileter*, o kojemu će biti riječi u kasnijim poglavljima ovoga rada. Fragmente iz Herodijana objavio je Dain zajedno s *Fileterom* (Dain 1954).

I *Gramatičko umijeće* i Apolonije Diskol znatno su utjecali na rimske gramatičare. Rimljani su stvarali latinsko nazivlje po uzoru na grčko, često prevođenjem i kalkiranjem: *ὄνομα* – *nomen* ‘ime, imenica, imenska vrsta riječi’, *πτῶσις* – *casus* ‘padež’, *κλίσις* – *declinatio* ‘deklinacija’.

U nastavku donosimo sažet popis gramatičkih naziva kod Dionizija Tračani-
na i Apolonija Diskola. Popisi su sastavljeni prema kazalima koja donose Škiljan (Dio-
nizije Tračanin 1995: 387–394), odnosno Lallot (Apollonius Dyscole 1997: 423–439),
odakle su preuzeti i prijevodi naziva. Nazivi su Apolonija Diskola preuzeti i s Lo-
geiona jer Lallot sam kaže da mu nije cilj ponuditi prijevode te prvenstveno navodi
kontekst u kojemu se naziv pojavljuje (Apollonius Dyscole 1997: 423). Jedan je od
problema u prikazivanju antičkoga nazivlja što svaki priređivač sam odlučuje o tome
što je *terminus technicus*, a što ne. Primjerice, Škiljan u svoje kazalo ne uključuje naziv
ἐκτασις ‘duljenje’ (Dionizije Tračanina 1995: 80), dok Lallot uključuje *ἐπεκτείνειν*
‘produljiti’ (Apollonius Dyscole 1997: 429). Zbog prostornoga ograničenja odabrani
su nazivi za koje smatramo da su poznati hrvatskoj publici (izostavljeni su, primjeri-
ce, nazivi iz područja grčke metrike, kao što je *ἀδιάφορος* sc. *συλλαβή* ‘nerazlikovan
slog’, ili su danas neuobičajeni poput *ἀθροίσεως ἐπίρρημα* ‘prilog okupljanja’). Radi
lakšega snalaženja i preglednosti podijeljeni su prema razinama jezičnoga opisa. Na-
vodimo ih u onome obliku u kojemu ih navode priređivači.

Odabrano nazivlje iz *Gramatičkoga umijeća* Dionizija Tračanina:

- fonologija: *βραχεῖα* sc. *συλλαβή* ‘kratak slog’, *βραχὺ* sc. *φωνῆεν* ‘kratak samoglasnik’, *δίφθογγος* ‘difting’, *μακρὰ* sc. *συλλαβή* ‘dug slog’, *μακρὸν* sc. *φωνῆεν* ‘dug samoglasnik’, *στοιχεῖον* ‘element’, *τόνος* ‘naglasak’, *φωνῆεν* sc. *στοιχεῖον* ‘samoglasnik’,
- morfologija: *αἰτιατική* ‘akuzativ’, *ἀντωνυμία* ‘zamjenica’, *ἀόριστος χρόνος* ‘aorist’, *ἀπαρέμφατος* ‘infinitiv’, *ἄρθρον* ‘član’, *ἀριθμός* ‘broj’, *ἄρσενικόν* ‘muški (rod)’, *γενική* ‘genitiv’, *γένος* ‘rod’, *δοτική* ‘dativ’, *ἐνέργεια* ‘aktiv’, *ἐπίρρημα* ‘prilog’, *εὐθεῖα* ‘uspravni padež (tj. nominativ)’, *εὐκτική* ‘optativ’, *θηλυκόν* ‘ženski (rod)’, *κλητική* ‘vokativ’, *μέλλων* ‘futur’, *μέρος λόγου* ‘dio iskaza’, *μετοχή* ‘particip’, *ὄνομα* ‘ime’, *ὀνομαστική* ‘nominativ’, *ὀρθή* ‘uspravni padež (tj. nominativ)’, *ὀριστική* ‘indikativ’, *πάθος* ‘pasiv’, *παρακείμενος* *perfectum tempus*, gotovo vrijeme’, *παρατατικός* *imperfectum tempus* ‘trajno vrijeme’, *παρεληλυθώς* *praeteritum tempus* ‘prošlo vrijeme’, *πατρωνυμικόν* ‘patronimik’, *πληθυντικός* ‘množina’, *πρόθεσις* ‘prijedlog’, *προσηγορία* ‘apelativ’, *προστακτική* ‘imperativ’, *πρόσωπον* ‘lice’, *πτῶσις* ‘padež’, *ῥῆμα* ‘glagol’, *συγκριτικόν* ‘komparativ’, *σύνδεσμος* ‘veznik’, *τοπικόν ἐπίρρημα* ‘mjesni prilog’, *ὑπερθετικόν* ‘superlativ’,

υποτακτική 'konjunktiv', *υπερσυντέλικος* 'pluskvamperfektno vrijeme', *χρόνος* 'vrijeme',

- sintaksa: *αιτιολογικός σύνδεσμος* 'kauzalni veznik', *σύνταξις* 'sintagma',
- semantika: *συνώνυμον* 'sinonimno ime',
- ostalo: *διάνοια* 'misao'.

Odabrano nazivlje iz *O skladnji dijelova govora* Apolonija Diskola:

- fonologija: *διπλασιάζειν* 'reduplicirati', *έπεκτείνειν* 'produljiti', *όρθογραφία* 'pravopis',
- morfologija: *άμερης* 'nedjeljin', *κατάληξις* 'završetak', *λήξις* 'završetak', *μόριον* 'riječ', *όμοιοκατάληκτος* 'koji ima isti završetak', *παράγειν* 'izvoditi', *παρασχηματισμός* 'derivacija, izvođenje', *πλάγιος* 'kosi padež', *τύπος* 'oblik, način tvorbe',
- sintaksa: *άδιαβίβαστος* 'neprijelazan', *άκατάλληλος* 'koji se ne slaže, negramatički', *άκολουθία* 'slaganje', *άμετάβαστος* 'neprijelazan', *άναφορά* 'anafora', *άποτελεστικός* 'namjerni (veznik)', *διαβιβαστικός* 'prijelazan', *έλλειψις* 'elipsa', *έπιτάσσειν* 'staviti iza, postponirati', *μεταβιβάζειν* 'prelaziti', *συντάσσειν* 'konstruirati, slagati', *σύνταξις* 'konstrukcija, slaganje', *τάξις* 'red, položaj, ύποτάσσειν 'dodati, staviti iza, subordinirati',¹⁴
- semantika: *δηλοϋν* 'označavati', *δυνητικός* 'potencijalni', *περισσός* 'zalihostan', *σημαίνειν* 'značiti', *συσσημαίνειν* 'dobiti novo značenje iz konteksta',
- ostalo: *διάλεκτος* 'dijalekt', *δειξις* 'deiksa', *έθος* 'uporaba', *σολοικισμός* 'solecizam'.¹⁵

3.2. Grčka leksikografija

Već spomenuti aleksandrijski filolozi mogu se smatrati i začetnicima grčke leksikografije.¹⁶ Bavili su se priređivanjem starih tekstova, primjerice Homera i Pindara, te

¹⁴ Glagol *ύποτάσσειν* nalazimo i kod Dionizija Tračanina, ali nije posebno naveden u kazalu (Dionizije Tračanin 1995: 158).

¹⁵ Naziv *δειξις* nalazimo i kod Dionizija Tračanina, ali nije posebno naveden u kazalu (Dionizije Tračanin 1995: 166).

¹⁶ Povijest grčke leksikografije prema relevantnim natuknicama u *Leksikonu antičkih autora* (Škiljan 1996) te pregledima koje donose Dickey (2007: 87–102) i Vessella (2018: 14–26), a o aticističkoj

pripremanjem pomoćnih materijala koji će olakšati njihovo razumijevanje: komentara, sholija i popisa riječi. Objavljivali su i razne glosare: popise rijetkih riječi i izraza, ne nužno povezane s jednim autorom ili djelom. Učeni pjesnik Kalimah autor je *Popisa Demokritovih glosa i spisa* i *Lokalnoga nazivlja*. Zenodot iz Efeza (IV./III. st. pr. Kr.) autor je djela *Homerovi izrazi* i *Dijalekatske riječi*, a Aristofan iz Bizantija (III./II. st. pr. Kr.) *O nazivima za životna doba* i *O izrazima za koje je sumnjivo da li su ih upotrijebili drevni pisci*. Aristofanov je suvremenik bio Filemon, autor jednoga popisa antičkih riječi od kojega su sačuvani samo citati kod drugih pisaca.¹⁷ U II. st. Harpokration je sastavio *Leksikon desetorice govornika*, priručnik za snalaženje u atenskom pravu koji je danas važan izvor jezičnih, književnih i prozopografskih podataka. Njegov suvremenik Julije Polideuk sastavio je *Imenik*, tematski organiziran leksikon koji donosi obilje informacija o klasičnoj književnosti, osobito važan kao izvor za povijest kazališta.

U II. st. djeluju antički leksikografi Elije Dionizije i Pauzanija, koji su u svojim rječnicima naveli antičke riječi i izraze poredane po alfabetu. Njima su bliski aticistički leksikografi iz II. i III. st. Taj korpus čine Frinih, djelo *Antiaticist* anonimnoga autora, Filemon, Merid te leksikon *Fileter*, koji se pripisivao Herodijanu, sinu Apolonija Diskola. Oni također navode antičke oblike, ali pritom zauzimaju puristički i preskriptivistički stav te se često pozivaju na uzorne govornike grčkoga (što su najčešće atenski autori zlatnoga doba) kad preporučaju određenu riječ, odnosno prozivaju neprihvatljive govornike kad kritiziraju neku jezičnu pojavu. Nisu svi aticistički leksikografi bili jednako kritični. Najstroži aticist bio je Frinih (Strobel 2009: 100), dok je autor *Antiaticista* daleko blaži i donosi širi popis prihvatljivih autora – zbog tog je odstupanja od uobičajenoga aticističkoga kanona i naslovljen *Antiaticist*. Odstupanja nalazimo i kod Merida koji je među uzorne pisce uključio i Homera i Herodota iako njihovo književno narječje nije antičko, nego jonsko. Budući da su aticistički leksikografi vremenski vrlo bliski, filolozi pokušavaju utvrditi u kakvome su odnosu njihova djela. Proučavanje antičke grčke leksikografije otežava i činjenica da su, osim Frinija, Merida, *Filetera* i *Antiaticista*, leksikografska djela ili vrlo slabo sačuvana ili nisu dostupna u pouzdanim modernim izdanjima.¹⁸ U navedenim četirima djelima može se primijetiti da *Antiaticist* i Merid predstavljaju svoje jezične savjete u sažetim natuknicama od Frinija: u *Antiaticistu* nema otrovnih napada na »neuke« govornike, nego se samo navode izvori, a Merid se rijetko udaljava od osnovnoga oblika

leksikografiji također i prema Strobel (2005, 2009) i Lee (2013). Ovdje uključujemo i glosatore, iako ih Ivić razlikuje od leksikografa: leksikografi skupljaju i njeguju rječničko blago, a glosatori se bave teškim, dijalekatskim i pjesničkim oblicima (Ivić 2001: 24).

¹⁷ Treba ga razlikovati od aticista Filemona koji je živio oko 200. god. i koji se spominje u sljedećem odlomku.

¹⁸ Dostupna moderna izdanja: Phrynichos (1974), Moeris (1998), Dain (1954) i Valente (2015).

natuknice u kojemu suprotstavlja dvije riječi ‘A je antički, B je opće/grčki’.¹⁹ *Fileter* i Frinih donose i neke duže natuknice te upotrebljavaju različite jezikoslovne nazive (više u 5. i 6. poglavlju).

Od kasnijih leksikografa spomenut ćemo samo neke. Na temelju građe iz II. st. nastao je rječnik sinonima koji se pripisivao Hereniju Filonu i Amoniju. U V. ili VI. st. Hesihije iz Aleksandrije kompilirao je zbirku pjesničkih i dijalekatskih riječi, izraza i poslovice. U X. st. nastao je rječnik *Suda*, koji je blizak današnjim rječnicima enciklopedijskoga tipa i vrlo je vrijedan izvor podataka o antičkim piscima (između ostaloga i Frinihu). Bizantska tradicija uključuje i nekoliko rječnika poznatih pod zajedničkim nazivom *Etymologica*, međutim, nije riječ o etimološkim rječnicima u današnjemu značenju riječi, nego o rječnicima koji u natuknicama donose razna objašnjenja, od kojih su neka etimološka.

4. Frinihov Izbor

4.1. Frinih

O Frinihu se zna vrlo malo. Živio je u II. st. i bio je rodom iz Bitinije. Poznata su nam dva njegova djela: *Sofistička priprema* (*Σοφιστική προπαρασκευή*) te *Izbor antičkih glagola i imenica* (*Εκλογή Ἀττικῶν ῥημάτων καὶ ὀνομάτων*). *Sofistička priprema*, izvorno u 37 knjiga, donosi savjete kako se lijepo izražavati i pismeno i usmeno. Sačuvani su skraćena inačica, fragmenti i Fotijev sažetak (Swain 1996: 54). Djelo čine natuknice poredane po prvome slovu, mnoge preuzete iz djela koja su nam danas izgubljena (Dickey 2007: 97). Danas je dostupno u De Borriesovu izdanju (Phrynichus 1911).

4.2. Izbor

Frinihov *Izbor antičkih glagola i imenica* sačuvan je u više-manje izvornoj inačici, u dvjema knjigama. Vjerojatno je objavljen početkom 160-ih (Swain 1996: 53).²⁰ Djelo se često spominje u pregledima razvoja grčkoga jezika nakon klasičnoga doba zbog izrazito konzervativne reakcije na jezične promjene, što ga čini korisnim izvorom za njihovo poznavanje (v. npr. Browning 1983: 47–48, Horrocks 2010: 138–139, Andriōtēs 2005: 59–62). U *Izboru* Frinih navodi niz oblika, navedenih u zasebnim natuknicama, koje bi govornici grčkoga trebali izbjegavati ako ne žele zvučati neuko i neobrazovano. Jedan je takav primjer natuknica 52 u kojoj kaže: *Τάχιον Ἑλληνες οὐ λέγουσιν, θᾶττον δέ* »Grci ne kažu *τάχιον* ‘brzije’, nego ‘brže’, a u natuknici 285:

¹⁹ Više o Meridu i njegovu često nejasnome stilu donosi Swain (1996: 51–52).

²⁰ Ali Lee ga smješta u 178. (Lee 2013: 288).

Πρώτως *Αριστοτέλης* και *Χρύσιππος* λέγει, ἔστι δὲ διεφθαρμένον πάνυ τοῦνομα: λέγει οὖν *πρῶτον*. *Πρώτως* »prvenstveno«²¹ kažu Aristotel i Hrisip, a riječ je svakako iskvarena – reci dakle *πρῶτον* 'ponajprije'«. ²¹ Frinih često navodi i razloge za uporabu određene riječi i protiv nje. Riječi i uporabu koje kritizira katkad dodatno opisuje kao solecizme (118, 128, 140), barbarizme (298, 300, 306), dijalekatske (101, 117, 272, 286), pučke (176) ili pjesničke riječi (106, 247, 251, 294), a uz riječi koje preporuča navodi da su posvjedočene kod uzornih pisaca poput Platona, Demostena i Aristofana. Uzorni pisci mahom pripadaju zlatnomu dobu Atene, ali povremeno Frinih odstupa od toga te iznimno smatra valjanima čak i neke homerske (324) ili pjesničke eolske oblike (280). ²² S druge strane, Ksenofont, pisac klasičnoga doba koji se smatrao uzorom jasnoga stila, nalazi se na meti Frinihovih kritika jer je »zgriješio protiv materinskoga jezika« (62). Vrijedi spomenuti da se Frinih, koliko god zagovarao antičku uporabu kao jedinu prihvatljivu, katkad ni sam ne pridržava pravila koja tako gorljivo zastupa: primjerice, u natuknicama 51 i 81 ne koristi se dvojinom iako uporabu toga broja promiče u natuknicama 180 i 181, a često se usporedno koristi antičkim i neatičkim oblicima (v. primjere glagola *τάττω* i njegovih složenica u 5.2.3).

Redosljed Frinihovih natuknica nije sasvim jasan: Fischer primjećuje da su neke skupine natuknica poredane alfabetski i smatra vjerojatnim da je riječ o natuknicama preuzetim iz drugih leksikografskih izvora (Phrynichos 1974: 38). Fischer smatra da se Frinih oslanjao na djela drugih grčkih leksikografa, npr. Elija Dionizija i Polideuka, te da se koristio istim izvorima kao Merid i *Fileter* (Phrynichos 1974: 39–44); Vessella pak smatra da se Merid oslanja na Frinihov *Izbor* (Vessella 2018: 20). Različita mišljenja postoje i o odnosu između Friniha i *Antiaticista*. Dickey navodi da se *Antiaticist* smatrao djelom Frinihova suvremenika i reakcijom na prvu knjigu Frinihova *Izbora*, na koju je pak Frinih reagirao drugom knjigom *Izbora*. S druge strane, postoje i mišljenja da napadi na *Antiaticista* nisu ograničeni na drugu knjigu *Izbora* te da se Frinih koristio *Antiaticistom* kao građom za *Izbor*, i obrnuto (Dickey 2007: 97). Iako se i Frinih i *Antiaticist* smještaju u II. st., teško je doći do konkretnoga zaključka dok se ne utvrdi točna datacija djela.

²¹ Frinih se u ovome radu citira prema izdanju Fischer (Phrynichos 1974). U primjerima iz Frinihova *Izbora* grčke se riječi navode u izvorniku, uz ponudenu hrvatsku istovrijednicu.

²² Iako su obje pisale na eolskome književnom narječju, pjesnikinja Sapfo neprihvatljiva je u natuknici 272, a Korina prihvatljiva u 280.

5. Jezikoslovno nazivlje u Frinihovu *Izboru*

5.1. Znanstveno nazivlje u opreci s neznanstvenim opisom jezične prakse

Riječi kojima se Frinih služi u jezičnome opisu mogu se podijeliti u dvije skupine. Prvu čine gramatički nazivi koje, kako je objašnjeno ranije, možemo smatrati znanstvenima i o kojima će biti riječi u ostatku članka, a drugi dio čine izrazi kojima Frinih opisuje jezičnu praksu. Njih ne možemo smatrati znanstvenima jer prije svega sadržavaju Frinihove vrijednosne sudove o tome koja je riječ prihvatljiva, a koja nije. Mnoge riječi čiju uporabu Frinih pokušava zabraniti danas su dio standardno-vokabulara u novogrčkome. Povrh toga, da bi potkrijepio svoje teze o neprihvatljivosti pojedinih riječi, Frinih nerijetko opisuje govornike kao »neuke«, a njihovu jezičnu praksu kao »barbarsku« (298 i dr.) i »gnjusnu« (41). Ono što bi se danas stručno okarakteriziralo kao dijalektalno, supstandardno ili žargonsko, za Frinija je jednostavno pogrešno i loše. Iz današnje perspektive osobito bizarnima djeluju njegovi žučljivi napadi na pisce koji su živjeli nekoliko stoljeća ranije, npr. na već spomenutoga prozaika Ksenofonta (V./IV. st. pr. Kr.), te komediografa Menandra (IV./III. st. pr. Kr.), kojega u natuknici 402 proziva da »nagrđuje materinski jezik« – što je kao da npr. proučavatelji hrvatskoga standardnog jezika oštro osude jezičnu praksu Ivana Gundulića zbog njegovih povremenih odstupanja od štokavske jekavštine.²³

5.2. Jezikoslovno nazivlje u *Izboru* po razinama jezičnoga opisa

5.2.1. Neke napomene

U radu znanstvenim nazivljem smatramo nazive kojima Frinih opisuje jezik bez izricanja kvalitativnih sudova.²⁴ Jezikoslovno je nazivlje ono koje se može povezati s četirima razinama jezičnoga opisa: fonologijom, morfologijom, sintaksom i semantikom, te se može naći u popisima tehničkih naziva u Lallotovu izdanju Apolonija Diskola (Apollonius Dyscole 1997), Škiljanovu izdanju Dionizija Tračanina (Dionizije Tračanin 1995) i Vessellinoj studiji aticističkoga izgovora (Vessella 2018). Vessella se u sklopu proučavanja aticističkih rječnika bavio Frinihovim fonološkim nazivljem, no njegova je studija u prvome redu posvećena istraživanju grčkoga glasovnoga sustava u II. st.

²³ Blanchard smatra da su upravo Frinihove kritike upućene Menandru razlog zašto je taj pisac dugo bio zanemarijan (Blanchard 1997). O Gundulićevu jeziku navodimo: »Pjesnički jezik Gundulićeva književnog opusa, štokavska jekavština s mnogobrojnim ikavizmima i nekoliko ekavizama, smatra se najbogatijim pjesničkim jezikom starije hrvatske književnosti« (prema HE, »Gundulić, Ivan«).

²⁴ Nazivi za dijalekte i riječi izvedene od njih, npr. *δορίζω* 'imitirati dorski dijalekt, govoriti dorski' (401), nisu uključeni u naš popis jer nisu povezani isključivo s gramatikom.

Vessella se osvrnuo na problem višeznačnosti nekih naziva i njihove uporabe (Vessella 2018: 28–30). On navodi primjere Frinihove uporabe glagola λέγω i προφέρω u značenju ‘reći’, ‘govoriti’, iako u užemu smislu mogu značiti ‘izgovarati’ (Vessella 2018: 29). Možemo tomu dodati glagole τάττω (238) i τίθημι (240), kojima se Frinik koristi u općenitome značenju ‘staviti’. Slično je s nekim imenicama: ὄνομα može značiti ‘riječ’, a u užemu značenju ‘imenica’; φωνή (24) znači ‘glas’ i ‘riječ’; σχήμα može značiti ‘ustroj rečenice’ ili ‘oblik riječi’, no u natuknici 357, u kojoj se dvaput pojavljuje, ima najopćenitije značenje – ‘oblik’.²⁵ Takve riječi nisu uvrštene u naš popis kad su upotrijebljene u najopćenitijemu značenju te nisu uzete u obzir natuknice poput 10 (Εὐχαριστεῖν οὐδεὶς τῶν δοκίμων εἶπεν, ἀλλὰ χάριν εἶδέναι. ‘Nitko od uzornih autora nije rekao Εὐχαριστεῖν ‘zahvaliti’, nego χάριν εἶδέναι ‘izraziti zahvalnost.’), u kojoj glagolski oblik εἶπεν nema značenje ‘izgovarati’, nego jednostavno ‘reći’ – u natuknici nije riječ o fonološkoj, nego o leksičkoj promjeni. Nisu uzete u obzir ni natuknice u kojima je moguće i jedno i drugo značenje, npr. ὄνομα u natuknicama 222, 226 i 231.

Ovdje donosimo pregled nazivlja podijeljenoga u skupine po pojedinim razinama jezičnoga opisa i navedenoga redosljedom pojavljivanja. Nakon broja natuknice slijedi naziv i broj njegovih pojavljivanja unutar natuknice ako je veći on od jedan. Taj pregled ne odgovara podjeli natuknica po sadržaju: u nekim natuknicama nema nikakvoga znanstvenog nazivlja (npr. 1, 4, 5, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 25). Isto tako, činjenica da se u nekoj natuknici upotrebljavaju npr. morfološki nazivi ne znači nužno da je natuknica posvećena nekoj morfološkoj osobitosti (npr. 207 u kojoj se navodi da filozof Favorin »nerazumno« slaže glagol ὑστερίζω s dativom). Nazive navodimo u rječničkom obliku (imenske vrste riječi u nominativu jednine, glagole u 1. licu jednine indikativa prezenta), osim priloga koji se, kao i kod Vesselle, navode zasebno (Vessella 2018).

5.2.1. Fonološko nazivlje²⁶

2 λέγω, 15 λέγω, 17 λέγω, 22 λέγω x 3, 26 λέγω, 36 λέγω x 2, 39 λέγω, 54 λέγω x 3, 59 λέγω, συλλαβή, τετρασυλλάβως, 62 λέγω, 72 προφορά x 2, 77 βραχύνω, ἐκτείνω, 81 λέγω, 86 τόνος, 110 προπαροξυτόνως, παροξυτόνως, λέγω, 116 τρισυλλάβως, 124 λέγω, 127 ἐπεκτείνω, λέγω, 129 τρισυλλάβως, δισυλλάβως, 139 διαιρέω, 140 δισυλλάβως, μονοσυλλάβως, 150 λέγω, 152 τετρασυλλάβως, 162 λέγω, 177 λέγω, 178 διαιρέω, 191

²⁵ U natuknici 357 također nalazimo niz ὄνομα, βλέμμα, φωνή, στάσις, koji na prvi pogled izgleda kao da sadržava dva gramatička naziva, međutim ovdje Frinik samo oponaša govornika Demostena, također spomenutoga u toj natuknici, koji je u jednome govoru upotrijebio prve tri riječi istim redosljedom, samo u drugome padežu: τῷ σχήματι, τῷ βλέμματι, τῇ φωνῇ (21.72).

²⁶ Prijevodi svih naziva nalaze se u 5.3.

λέγω, 192 διαιρέω, 211 λέγω, 214 λέγω 2, διαιρέω, 221 τετρασυλλάβως, 223 διαιρέω, λέγω, 229 τετρασυλλάβως, 241 συλλαβή, ὄξυτονέω, βραχύνω, 247 λέγω, 290 λέγω, 321 λέγω, περισπάω, δίφθογγος, λέγω, 324 λέγω, δίφθογγος, 334 λέγω, 337 φημί, λέγω, 339 πεντεσυλλάβως, 340 συναιρέω, 346 βραχύνω, συλλαβή, ἐκτείνω, λέγω, 401 τρισυλλάβως, τετρασυλλάβως, προφέρω, 405 συλλαβή, 418 λέγω, 419 λέγω, 420 λέγω, 421 λέγω, διαιρέω.

5.2.2. Morfološko nazivlje

11 μέλλων, ἐνεστώς, παρωχημένος, 13 ῥῆμα, 2 ὄνομα, 23 διπλασιάζω, 43 ἀρρενικῶς, 58 ὄνομα, 70 τύπος, θέσις, 85 ἀρσενικῶς, θηλυκῶς, 86 θέσις, 98 πρόθεσις, 106 συγκριτικός 2, 129 αιτιατική, 140 αιτιατική 2, εὐθεῖα, 158 ἀρρενικῶς, 181 γενική, δοτική, 183 θηλειῶν, ἀρρένων, 207 δοτική, 208 ὄνομα, ῥῆμα 220 ῥῆμα, ὄνομα, 232 αιτιατική, πᾶσις, δοτική 2, τὸ δεύτερον πρόσωπον, 233 πληθυντικός, 234 αιτιατική, 242 ῥῆμα, 244 ἄρθρον 2, 248 ὄνομα, 254 ἀρσενικῶς, ουδετέρως, 259 ἀρσενικῶς, οὐδετέρως, 260 εὐθεῖα 2, γενική, πᾶσις, ὀρθή, γενική, 263 θηλυκῶς, ἀρσενικῶς, 276 ἀρσενικῶς 2, 282 θηλυκῶς, 313 ἐνεστώς, μέλλων, συντελικός, 321 πρώτη συζυγία (*sc.* τῶν περισπωμένων ῥημάτων), τρίτη (*sc.* συζυγία) τῶν περισπωμένων ῥημάτων, εὐκτικός, δευτέρα (*sc.* συζυγία τῶν περισπωμένων ῥημάτων), 324 εὐκτικός 2, ὑποτακτικῶς, 327 μετοχή 2, 328 ὄνομα, ῥῆμα, 329 ὄνομα, πεποιημένος, 336 ὑποτακτικός, ὀριστικῶς 344, πληθυντικῶς, ἐνικῶς, 347 ἀόριστος χρόνος, ἐνεστώς, μέλλων, 372 ὄνομα, ῥῆμα, μετοχικός, 373 δοτική, πᾶσις, 380 ἀρσενικῶς, οὐδετέρως, 382 συγκριτικός 2, 417 δοτική, 418 πρόθεσις, 362 ὑποκοριστικῶς, ὑποκοριστικός.

5.2.3. Sintaktičko nazivlje

28 συντάσσω, 72 τάττω, 184 τάττω, 207 συντάττω, 232 σύνταξις, συντάσσω, 235 τάττω, 239 συντάττω, 242 προστίθημι, 313 συντάττω, 319 συντάττω, ὑποτάσσω, 330 σύνταξις 2, 347 σύνταξις, συντάττω, 417 συντάττω, 423 τάττω.

5.2.4. Semantičko nazivlje

30 δηλωτικός, 72 σημαίνω x 3, 78 σημαίω, 111 σημαίω, 160 δηλόω, σημαίω, 184 σημαίω, 187 σημαίω, 188 σημαίω, 215 σημαίω, 226 σημαίω, 253 σημαίνω x 3, 256 σημαίω.

5.3. Analiza

Svaka od predstavljenih skupina naziva može se dalje analizirati po značenju i učestalosti naziva te vrstama riječi. Iznese su i neke pretpostavke o podrijetlu naziva. Na kraju analize slijedi usporedba s *Fileterom*.

Fonološki su nazivi u Frinihovu *Izboru*, od najčešćih prema najrjeđim izrazima uz broj njihova pojavljivanja, *λέγω* ‘izgovarati’ 38, *διαίρω* ‘rastavlјati’ 6, *τετρασυλλάβως* ‘četverosložno’ 5, *συλλαβή* ‘slog’ 4, *τρισυλλάβως* ‘trosložno’ 3, *βραχύνω* ‘skraćivati’ 3, *προφορά* ‘izgovor’ 2, *δίφθογγο* ‘diftong’ 2, *δισυλλάβως* ‘dvosložno’ 2, *ἐκτείνω* ‘dulјiti’ 2. Jednom nalazimo glagole *ἐπεκτείνω* ‘dulјiti’, *συναίρω* ‘stezati’, *φημί* ‘izgovarati’, *προφέρω* ‘izgovarati’, *ὄζυτονέω* ‘izgovarati s oštrim naglaskom na posljednjemu slogu’, *περισπάω* ‘izgovarati sa zavnutim naglaskom na posljednjemu slogu’, priloge *μονοσυλλάβως* ‘jednosložno’, *πεντεσυλλάβως* ‘peterosložno’, *παροξυτόνω* ‘s oštrim naglaskom na pretposljednemu slogu’, *προπαροξυτόνω* ‘s oštrim naglaskom na trećemu slogu od kraja’ te imenicu *τόνος* ‘naglasak’. Fonološko nazivlje uključuje nazive kojima se opisuju izgovor, slogovi, dulјina sloga, promjene kod vokala poput dulјenja, kraćenja i stezanja te rastavlјanje diftonga (dijereza), vrste naglasaka i glasovi. Najčešća su vrsta riječi u fonološkome nazivlju glagoli koji znače ili opisuju izgovaranje: ‘izgovoriti’, ‘stegnuti’, ‘rastegnuti’, ‘skratiti’, ‘produžiti’. Najrjeđe su imenice: ‘slog’, ‘izgovor’, ‘diftong’, ‘naglasak’. Nema naziva za vokale i konsonante. Ukupno sedam priloga upotrijebljeno je 14 puta. Oni najčešće opisuju broj slogova, a nešto rjeđe naglasak. Treba istaknuti da uporaba nije dosljedna, npr. od fonološkoga nazivlja Frinih se koristi samo nazivom za diftonge iako vrlo često obrađuje glasovne promjene kod vokala. Često se koristi nazivima za broj slogova. U fonološkome nazivlju najvažnije mu je bilo ono što se odnosi na izgovor i na razinu sloga, a ne na vokalski ili konsonantski sustav. Glasovima i slogovima osobito se bavio Dionizije Tračanin, no primjerice glagol *ἐπεκτείνω* ‘dulјiti’ nalazimo kod Apolonija Diskola i Herodijana, a isto tako i imenicu *συναίρεσις* ‘stezanje’, srodnu glagolu *συναίρω* ‘stezati’.

Morfološko nazivlje čine, poredani prema učestalosti sljedeći nazivi: *ἀρρενικῶς* ‘u muškome rodu’ 9, *ὄνομα* ‘imenica, imenska vrsta riječi’ 8, *ῥῆμα* ‘glagol’ 6, *δοτική* ‘dativ’ 6, *αἰτιατική* ‘akuzativ’ 5, *μέλλων* ‘buduće vrijeme, futur’ 3, *ἐνεστώς* ‘sadašnje vrijeme, prezent’ 3, *οὐδετέρως* ‘u srednjemu rodu’ 3, *θηλυκῶς* ‘u ženskome rodu’ 3, *συγκριτικός* ‘komparativ’ 3, *εὐκτικός* ‘optativ’ 3, *γενική* ‘genitiv’ 3, *πτῶσις* ‘padež’ 3, *μετοχή* ‘particip’ 2, *πρόθεσις* ‘prijedlog’ 2, *ἄρθρον* ‘član’ 2, *εὐθεΐα* ‘nominativ’ 2, *θέσις* 2 ‘oblik’, *ὀρθή* ‘nominativ’, *μετοχικός* ‘participski’, *παρωχημένος* ‘prošlo vrijeme’, *συντελικός* ‘aorist’, *ἀόριστος χρόνος* ‘aorist’, *διπλασιάζω* ‘reduplicirati’, *θῆλυς* ‘ženski’, *ἄρρην* ‘muški’, *τὸ δεύτερον πρόσωπον* ‘drugo lice’, *ὑποτακτικῶς* ‘u konjunktivu’, *ὑποτακτικός* ‘konjunktiv’, *ὀριστικῶς* ‘u indikativu’, *πληθυντικός* ‘množina’, *πληθυντικῶς* ‘u množini’, *ἐνικῶς* ‘u jednini’, *πρώτη συζυγία* (sc. *τῶν περισπωμένων ῥημάτων*) ‘prva konjugacija glagola koji su po naglasku perispomene’, *τρίτη* (sc. *συζυγία*) *τῶν περισπωμένων ῥημάτων* ‘treća konjugacija glagola koji su po naglasku perispomene’, *δευτέρα* (sc. *συζυγία τῶν περισπωμένων ῥημάτων*) ‘druga konjugacija glagola koji su po naglasku perispomene’, *τύπος* ‘oblik’, *πεποιημένος* ‘izveden’.

Morfološko nazivlje uključuje nazive za vrste riječi (imenica, glagol, particip, prijedlog), nazivlje povezano s kategorijama roda, broja, padeža, lica, vremena, načina, komparacijom pridjeva, konjugacijama te neke nazive povezane s tvorbom riječi.²⁷ Frinih spominje sva tri gramatička roda u grčkome i o njima rado govori priložno, od ukupno 17 naziva samo su dva pridjeva (*θήλυς, ἄρρην*). Od brojeva, spominje jednom jedninu i dvaput množinu. Ne upotrebljava naziv za dvojину iako nekoliko puta u *Izboru* komentira upotrebu toga broja. Koristi se svim nazivima za padeže koje grčki jezik ima, osim vokativa, čiji status nije bio jasan u antičkoj gramatici. Za nominativ se koristi obama nazivima koja navode Dionizije Tračanin i Apolonije Diskol, *εὐθεΐα* i *ὀρθή*. Češće spominje kose padeže nego nominativ: dativ šest puta, akuzativ pet, genitiv tri. Od nazivlja povezanoga s komparacijom koristi se samo nazivom za komparativ (*συγκριτικός*). Naziv za lice pojavljuje se samo jednom (*τὸ δεύτερον πρόσωπον*). Upotrebljava pet različitih naziva za glagolska vremena: futur, prezent, perfekt, aorist (*μέλλων, ἐνεστώς, παραρημένος, συντελικός, ἀόριστος χρόνος*), od čega se posljednja dva odnose na aorist. Od nazivlja za načine ne koristi se samo nazivom za imperativ, a koristi se nazivima za optativ, konjunktiv i indikativ (*εὐκτικός, ὑποτακτικῶς, ὑποτακτικόν, ὀριστικῶς*). Spominje i tri tipa konjugacije glagola koji su po naglasku perispomene, a koje navodi Dionizije Tračanin (*πρώτη, δευτέρα, τρίτη sc. συζυγία τῶν περισπωμένων ῥημάτων*). Tri su naziva povezana s tvorbom riječi: *τύπος* ‘oblik’, *ὑποκοριστικός* (i prilog *ὑποκοριστικῶς*) ‘umanjenica’ te *πεποιημένος*, doslovno ‘napravljen’. Dionizije Tračanin u poglavlju ‘O imenu’ navodi hipokoristike kao vrstu izvedenica (1995: 100–101), a *πεποιημένος*, u Škiljanovu prijevodu ‘skovano’, kao jednu od kategorija vrste (ibid. 118–119). Iz primjera koje navodi Dionizije Tračanin očito je da za njega ‘skovano’ označava onomatopejsku riječ (ibid. 135). Ovdje je Frinih upotrijebio naziv u značenju ‘izvedeno’ i odstupio od Dionizijeve nazivlja kojeg se pridržavao u imenovanju konjugacija. Valja napomenuti da nije sasvim jasna uporaba naziva *θέσις*, koji ovdje shvaćamo kao ‘oblik’ (jedno od mogućih tumačenja prema Lallotu, Apollonius Dyscole 1997: 430).

Za razliku od fonološkoga opisa, Frinih u morfološkom opisu vrlo rijetko upotrebljava glagole. Iznimka je *διπλασιάζω* koji znači ‘udvostručiti’, u gramatici ‘reduplicirati’. Reduplikacija je način na koji se u grčkome tvori perfektna osnova. Frinih se koristi tim glagolom kad preporuča pravilan oblik perfektne osnove dvaju glagola te je zbog toga ovdje taj naziv smješten pod morfološko nazivlje. Taj se glagol inače pojavljuje kod Apolonija Diskola. Ni ovdje Frinih nije sustavan te primjerice nikad ne upotrebljava nikakav naziv za prilog iako ne samo da među obrađenim riječima ima nekoliko priloga nego i prilozima čine dio njegova znanstvenoga nazivlja. Isto, kao što je rečeno u prethodnome odlomku, vrijedi i za dvojину. Za nominativ i aorist upotrebljava dva naziva, što nije neobično jer su oba bila u optičaju u antičko doba.

²⁷ Participi su, prema Dioniziju Tračaninu, zasebna vrsta riječi.

Iako poznaje glagolsko nazivlje, mnogo se češće koristi nazivima kojima se opisuju imenske vrste riječi, osobito one povezane s kategorijama roda i padeža. Bavljenje padežima možemo povezati s nestankom dativa u helenističkoj *koine*, a interes za rod jedno je od najranijih pitanja grčkoga jezikoslovlja (v. 3.1). Interes za glagolsko nazivlje povezujemo s promjenama u glagolskome sustavu, npr. stapanjem perfekta i aorista te postupnim nestankom optativa. Valja napomenuti da se i Apolonije Diskol koristi brojnim fonološkim i morfološkim nazivima, no ne donosi npr. podjelu konjugacija. Nazive za konjugacije te nazive *ὑποκοριστικός/ὑποκοριστικῶς* koji se ne pojavljuju kod Apolonija Diskola smatramo potvrdom da je Frinih poznao *Gramatičko umijeće*. S druge strane, Apolonije Diskol i ovdje je ostavio traga, sudeći prema nazivima *διπλασιάζω, θέσις, παραχημένος* i *τύπος*.

U području sintakse Frinihovo nazivlje čine glagol *τάττω* 'staviti, složiti' 4, njegove složenice *συντάττω* 'složiti' 8 i *ὑποτάσσω* 'podložiti, staviti iza' 1, imenica *σύνταξις* 'slaganje, sintaksa' 3 te glagol *προστίθηναι* 'priložiti, dodati' 1. Semantičko nazivlje uključuje glagole *σημαίνω* 'značiti' 15 i *δηλώω* 'označavati' 1 te od njega izveden pridjev *δηλωτικός* 'koji označava' 1. Svi se navedeni nazivi (osim *δηλωτικός*) mogu naći kod Apolonija Diskola, uključujući *προστίθηναι*, koji Lallot ne smatra stručnim nazivom, ali ipak navodi u kazalu. Dain navodi *προστίθηναι* kao stručni naziv kod Herodijana (Dain 1954: 94). Kod Dionizija Tračanina nalazimo *ὑποτάσσω* i *σύνταξις* u značenju 'sintagma'.

U Frinihovu nazivlju nalazimo podudarnosti s nazivljem kojim su se koristili Dionizije Tračanin, Apolonije Diskol i Herodijan. Smatramo da je Frinih bio upoznat s gramatičkom tradicijom i navedenim djelima iako nije uvijek moguće odrediti od koga je preuzeo koji naziv. Ako je ispravna datacija *Izboru* u rane 160-e (a moguća je i kasnija), a Frinih je svakako živio u II. st., dakle ili istodobno s Apolonijem Diskolom, kojega se smješta u prvu polovicu II. st., ili nešto nakon njega, te ako se koristio nekim fonološkim i morfološkim nazivima koji se pojavljuju kod Apolonija Diskola, postavlja se pitanje zašto se u *Izboru* ograničava tek na najosnovnije sintaktičko nazivlje i ne koristi se, primjerice, nikakvim nazivima za prijelazne i neprijelazne glagole. Dakako, činjenica da se ne koristi nekim nazivima ne znači da mu oni nisu bili poznati, kao što se ne koristi svim nazivima za glagolska vremena ili konjugacije koji se pojavljuju u *Gramatičkome umijeću*. Veći broj naziva s područja fonologije i morfologije nego sintakse i semantike tumačimo Frinihovom željom da ispravi pogreške za koje je isticao da ih čine neobrazovani govornici, za što mu nisu bili potrebni nazivi 'anafora', 'deiksa' ili 'elipsa'. Pogreške koje Frinih i drugi aticistički leksikografi komentiraju pripadaju govornome jeziku (Lee 2013: 285). Na temelju govornoga jezika teže ćemo doći do zaključka o višestruko složenim rečenicama, a lakše o izgovoru. Browning, primjerice, opširno govori o fonološkim i morfološkim promjenama u *koine* (Browning 1983: 24–28, 28–35), a sažetije o sintaksi (ibid. 36–

38). Promjene u izgovoru u *koine* utjecale su i na morfološke promjene jer su se različiti oblici zbog fonoloških promjena počeli isto izgovarati (Browning 1983: 29). Općenito se veći broj Friniovih natuknica bavi fonologijom i morfologijom nego sintaksom i semantikom (valja istaknuti da se najveći broj natuknica bavi leksikom, ali ne iz semantičke perspektive, nego npr. dijalektološke: navode se atičke riječi kojima bi se trebalo koristiti i jonske ili eolske istoznačnice ili bliskoznačnice kojima se ne smije koristiti). Osim toga, fonološko i morfološko nazivlje imalo je dužu tradiciju (već od Platona, v. 3.1), osobito ako prihvatimo Dionizijevo autorstvo *Gramatičkoga umijeća*. Smatramo mogućim i da je na Frinija utjecalo stoičko mišljenje da sintaksa i semantika pripadaju drugoj grani logike od vrsta riječi.

6. Usporedba s *Fileterom*

Dain je u svojem izdanju *Filetera*, uz koje se nalaze i neki Herodijanovi fragmenti, priredio i kazalo gramatičkih pojmova (*Index rerum grammaticarum*, Dain 1954: 91–94). Nazivlje je koje se pojavljuje i u *Fileteru* i kod Frinija sljedeće: *αἰτιατική, ἀόριστος, ἄρθρον, ἄρσενικόν, γενική, τὸ δεύτερον πρόσωπον, δίφθογγος, δοτική, ἐνεστώς, ἐνικός, εὐθεῖα, εὐκτικόν, θηλυκόν, μέλλων, μετοχή, ὄνομα, ὀριστικός, οὐδέτερον, παροξυτόνως, περισπᾶω, πληθυντικός, πρόθεσις, προστιθέναι, πῶσις, ῥῆμα, σύνταξις, συντάττω, συντάσσω, τάττειν, ὑποτακτικός, φωνή, χρόνος*. *Fileter* se, kao i Frinij, uglavnom koristi fonološkim i morfološkim nazivljem: nazivima za naglaske, vrste riječi, padeže, glagolska vremena, a od sintaktičkoga nazivlja upotrebljava glagole *συντάσσω* i *προστιθέναι* te imenicu *σύνταξις*. I kod njega je uočljiva sklonost uporabi priloga u nazivlju (*παροξυτόνως*; od naziva koji se ne poklapaju s Frinijom navodimo još priloge *βαρυτόνως, ἐνικῶς, θηλυκῶς, παραλόγως, πληθυντικῶς*). Iako Dain nije izdvojio semantičko nazivlje, nalazimo *σημαίνω* u natuknicama 9 i 143. Osim navedenih, nalazimo i nazive *βαρύτονος* 'baritona' i *βραχεῖα* 'kratak (slog)' koji se odnose na izgovor i slogove te se i tu vidi sličnost s Friniovim interesima.

7. Zaključak

Iz nazivlja navedenoga u prethodnim potpoglavljima možemo izvesti nekoliko zaključaka, ponajprije o Friniovu poznavanju gramatičke teorije, a ne samo jezične prakse kojom se aticistički leksikografi u prvome redu bave. Za razliku od *Antiaticista* i Merida, čije su natuknice šturije od njegovih, Frinij se često koristi stručnim nazivljem. Frinij se u *Izboru* češće koristi nazivljem iz područja fonologije i morfologije, a rjeđe iz područja sintakse i semantike. Kod Friniova su nazivlja među vrstama riječi koje upotrebljava česti prilozima, a rijetki pridjevi (osim ako nisu supstantivirani), dok se glagolima koristi kao stručnim nazivima za fonološki, sintaktički i semantički opis, ali ne morfološki (osim *διπλασιάζω*).

Nazivlje nije upotrebljavao sustavno. U fonologiji je, primjerice, više pozornosti posvećivao opisu izgovora, a manje elementima glasovnog sustava, što je u skladu s njegovim interesom za jezičnu praksu, koju pokušava ispraviti. Najveći broj naziva odnosi se na fonologiju i morfologiju. Smatramo da je to zbog činjenice da Frinih reagira na jezične promjene u govornome jeziku, gdje su osobito uočljive bile promjene u izgovoru koje su utjecale i na morfologiju; općenito manje natuknica posvećuje sintaksi i semantici. Češću upotrebu fonološkoga i morfološkoga nazivlja objašnjavamo i dužom tradicijom toga nazivlja. Naposljetku, moguće je i pretpostaviti utjecaj stoičke škole za koju sintaksa, zajedno sa semantikom, nije pripadala istoj grani logike kao vrste riječi.

Nazivlje kojim se koristi može se povezati s grčkom jezikoslovnom tradicijom, osobito Dionizijem Tračaninom i Apolonijem Diskolom, te vrlo vjerojatno i Herodijanom – s obzirom na interes posvećen izgovoru, bilo bi logično da je poznavao rad stručnjaka za to područje koji mu je bio suvremenik. Što se tiče Dionizija Tračanina, ako prihvatimo tezu da je gramatika koja mu se pripisuje iz III. ili IV. st., dakle stoljeće-dva nakon Friniha, postavlja se pitanje tko je Frinihov izvor i je li možda on sam autor naziva za konjugacije ili umanjenice kojima se koristi. Druga je mogućnost da je Frinihov *Izbor* zapravo potvrda da je *Gramatičko umijeće* bilo poznato i općeprihvaćeno u njegovo doba. Tu mogućnost smatramo vjerojatnijom. Ako je Frinih želio pomoći suvremenicima da »ispravno« govore, logičnije je da se pritom koristio svima poznatim nazivljem umjesto da sam izmišlja nove nazive.

Iako se njime ne koristi sustavno, Frinih svakako pokazuje dobro poznavanje nazivlja, za razliku od autora djela *Antiativist* i Merida, koji ga vrlo rijetko upotrebljavaju. Ovo istraživanje pokazuje da je Frinihu u uporabi nazivlja rječnik *Fileter* bliži od ostalih aticističkih rječnika. S *Fileterom* je, kako nagađa Fischer (Phrynichos 1974: 39–44), povezan i korištenjem istom građom te je ovaj rad dodatan dokaz njihove bliskosti.

LITERATURA

- Andriōtēs**, Nikolaos (1995). *Istoria tis ellēnikis glōssas*. Aristoteleio Panepistēmio Thessalonikēs, Institutou Neοellēnikōn Spoudōn, [Idryma Manolē Triantaphyllidē], Thessalonikē. 2. pretisak 2005. (Ανδριώτης, Νικόλαος (1995). *Ιστορία Της Ελληνικής Γλώσσας*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη. β' ανατύπωση 2005.)
- Apollonius Dyscole** (1997). *La syntaxe, volume II*. Notes et index par Jean Lallot. Librairie philosophique J. Vrin, Paris.
- Blanchard**, Alain (1997). 'Destins de Ménandre'. *Ktēma* 22, str. 213–225.
- Blank**, David i Catherine Atherton. The Stoic Contribution to Traditional Grammar. U: *The Cambridge Companion to Stoics*, ur. Brad Inwood. Cambridge University Press, Cambridge.
- Browning**, Robert (1983). *Medieval and Modern Greek*. Cambridge University Press, Cambridge. 2. izdanje.
- Bubenik**, Vit (2007). The Rise of Koine. U: *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, ur. A. F. Christidis. Cambridge University Press, Cambridge. 342–345.
- Dain**, Alphonse (1954). *Le 'Philétaeros' attribué à Hérodien*. Société d'édition 'Les belles lettres', Paris.
- Dickey**, Eleanor (2007). *Ancient Greek Scholarship*. Oxford University Press, Oxford.
- Dionisio Tracio** (2002). *Gramática. Comentarios antiguos*. Introducción, traducción y notas de Vicente Bécarea Botas. Editorial Gredos, Madrid.
- Dionizije Tračanin** (1995). *Gramatičko umijeće*. Preveo i priredio Dubravko Škiljan. Latina et Graeca, Zagreb.
- Horrocks**, Geoffrey (2010). *Greek: a History of the Language and its Speakers*. Wiley-Blackwell, Chichester. 2. izdanje.
- Householder**, Fred W. (1981). *The Syntax of Apollonius Dyscolus*. Translated, and with commentary by Fred W. Householder. John Benjamins B. V., Amsterdam.
- Ivić**, Milka (2001). *Pravci u lingvistici I*. Biblioteka XX vek, Beograd.
- Kazazis**, John N. (2007). Atticism. U: *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, ur. A. F. Christidis. Cambridge University Press, Cambridge. 1200–1211.
- Kotzia**, Paraskevi (2007). Philosophical Vocabulary. U: *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, ur. A. F. Christidis. Cambridge University Press, Cambridge. 1089–1103.
- Lee**, John A. L. (2013). The Atticist Grammarians. U: *The Language of the New Testament. Context, History and Development*, ur. Stanley E. Porter i Andrew W. Pitts. Brill, Leiden i Boston. 283–308.
- Matthews**, Peter Hugoe (2007). The Ancient Grammarians. U: *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, ur. A. F. Christidis. Cambridge University Press, Cambridge. 1193–1199.
- Missiou**, Anna (2007). The Hellenistic Period. U: *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, ur. A. F. Christidis. Cambridge University Press, Cambridge. 323–341.
- Moeris**, Aelius (1998). *Das attizistische Lexikon des Moeris: Quellenkritische Untersuchung und Edition*. Herausgegeben von Dirk U. Hansen. Walter de Gruyter, Berlin i New York.
- Phrynichos** (1974). *Die Ekloge des Phrynichos*. Herausgegeben von Eitel Fischer. Walter de Gruyter, Berlin i New York.
- Phrynichus** Sophista (1911). *Praeparatio sophistica*. Edidit Joannes de Borries. B. G. Teubner, Leipzig.
- Robins**, Robert H. (1967). *A Short History of Linguistics*. Longman, London.
- Strobel**, Claudia (2005). The Lexicographer of the Second Sophistic as Collector of Words, Quotations and Knowledge. U: *Selecta colligere, II*, ur. Rosa Maria Piccione i Matthias Perkams. Edizioni dell'Orso, Alessandria. 131–157.

- Strobel,** Claudia (2009). The Lexica of the Second Sophistic: Safeguarding Atticism. U: *Standard Languages and Language Standards: Greek, Past and Present*, ur. Alexandra Georgakopoulou i Michael Silk. Ashgate, Farnham. 93–107.
- Swain,** Simon (1996). *Hellenism and Empire: Language, Classicism, and Power in the Greek World, AD 50-250*. Clarendon Press, Oxford.
- Škiljan,** Dubravko, ur. (1996). *Leksikon antičkih autora*. Latina et Graeca i Matica hrvatska, Zagreb.
- Valente,** Stefano (2015). *The Antiatticist: Introduction and Critical Edition*. Walter de Gruyter, Berlin i Boston.
- Vessella,** Carlo (2018). *Sophisticated Speakers: Atticistic Pronunciation in the Atticist Lexica*. Walter de Gruyter, Berlin i Boston.

MREŽNI IZVORI

- aticizam*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4427> (pristupljeno 4. 2. 2021)
- Dionizije Tračanin*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15303> (pristupljeno 4. 2. 2021)
- Grci*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23202> (pristupljeno 4. 2. 2021)
- Gundulić, Ivan*. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23793> (pristupljeno 4. 2. 2021)
- koine*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32268> (pristupljeno 4. 2. 2021)
- Logeion*. <https://logeion.uchicago.edu> (pristupljeno 1. 2. 2021)

LINGUISTIC TERMS IN PHRYNICHUS' *ECLOGA*

Petra Matović

University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences
pmatovic@ffzg.hr

Beata Kovačević

University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences
beabeica94@gmail.com

ABSTRACT: The 2nd century Atticist lexicographer Phrynichus was no stranger to linguistic terminology. His famous *Ecloga* includes many linguistic terms, mainly covering the areas of phonology and morphology. The number of syntax- and semantics-related terms is comparatively small. This is line with the development of the ancient Greek linguistic thought: the most influential ancient Greek grammar by Dionysius Thrax focused on phonology and morphology. Still, since Phrynichus was a near contemporary of Apollonius Dyscole, who wrote an extensive and influential treatise on syntax, it is somewhat surprising to find only the most basic syntactic vocabulary. Compared to other Atticist lexica, in his use of linguistic terms Phrynichus is closest to the *Philetairos*.

Keywords: Phrynichus; Greek lexicography; Atticism; Ancient Greek and Latin grammarians

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje-Nekomercijalno
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Sadržaj smijete umnožavati, distribuirati, priopćavati
javnosti i prerađivati ga, uz obvezno navođenje autorstva, te ga koristiti samo u nekomercijalne svrhe.